

Ф. М. Медвідь

доктор наук в галузі політології, кандидат філософських наук,
доцент, професор МКА, професор кафедри теорії держави і права та
конституційного права, Міжрегіональна академія управління персоналом
(м. Київ, Україна), fedirmedvid86@gmail.com

А. І. Твердохліб

аспірант кафедри теорії держави і права та конституційного права,
Міжрегіональна академія управління персоналом
(м. Київ, Україна), anatolitv@gmail.com

ІСТОРИОСОФСЬКА КОНЦЕПЦІЯ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

Досліджуються історіософські погляди оригінального українського мислителя, історика, літератора П. Куліша в контексті українського національного відродження. Українське національне відродження розглядається авторами як процес перетворення українського етносу в сучасну спільноту зі спільною мовою, спільною концепцією історії і свідомістю спільної долі. При зіставленні різних точок зору на феномен “національне відродження”, його трьох періодів та трьох етапів: академічного, культурного і політичного автори доходять висновку, що сучасний етап українського національного відродження, включаючи етап культурний і політичний, триває. Культурна фаза українського національного відродження на українських землях у складі Росії пов’язана з діяльністю культурних діячів нового покоління — М. Костомарова, П. Куліша і Т. Шевченка.

Історіософія виступає як релігійно-філософські, містичні уявлення про історичний процес та схеми його розвитку. Історіософські погляди П. Куліша відкидають романтичну ідею месіанства для українського народу, а навертають до раціонального осмислення соціального поступу України. Сам П. Куліш філософські погляди, що виражають насамперед питання культурно-історичного буття народу, назвав “хутірською філософією”, що мала на меті показати як реформувати українське суспільство на основі збереження традиційних соціальних і політичних інституцій і цінностей. Вихідною засадою історіософської концепції П. Куліш взяв неоплатонічний принцип — основа світу ірраціональна, проте виявляє себе в природі, народі, в людині як раціонально, так і ірраціонально. Вища сила формує субстанцію народного життя, якою на думку мислителя, є “народний дух”, що не зводиться ні до способу мислення, ні до пізнання, а передусім є в народі, як первісна матриця сприй-

няття світу — “голос крові”. Суспільство П. Куліш розглядав з позиції позитивістського органічного підходу, що у своєму історичному поступі воно проходить ті самі стадії, що й окрема людина: народження — дитинство — зрілість — старість.

Ключові слова: П. Куліш, українське національне відродження, історіософія, “хутірська філософія”, “народний дух”, “голос крові”, українське суспільство.

F. M. Medvid

Doctor of Science in Political Science, Candidate of Philosophy,
Associate Professor, Professor of ICA, Professor of the
Department of State Theory and Law and Constitutional Law, Interregional
Academy of Personnel Management
(Kyiv, Ukraine), fedirmedvid86@gmail.com

A. I. Tverdokhlib

Postgraduate Student, Department of Theory of State and Law and Constitutional
Law, Interregional Academy of Personnel Management
(Kyiv, Ukraine), anatolitv@gmail.com

THE HISTORIOSOPHICAL CONCEPT OF PANTELEIMON KULISH IN THE CONTEXT OF THE UKRAINIAN NATIONAL REVIVAL

Abstract

The historiographical views of the original Ukrainian thinker, historian, writer P. Kulish in the context of Ukrainian national revival are explored. The Ukrainian national revival is regarded by the authors as the process of transforming the Ukrainian ethnos into a modern community with a common language, a common concept of history, and a consciousness of a common destiny. When comparing different points of view on the phenomenon of "national revival", its three periods and three stages: academic, cultural and political authors conclude that the current stage of Ukrainian national revival, including the cultural and political stage, is ongoing. The cultural phase of Ukrainian national revival on the Ukrainian lands in Russia is related to the activities of the new generation of cultural figures – M. Kostomarov, P. Kulish, and T. Shevchenko.

History philosophy emerges as a religious-philosophical, mystical conception of the historical process and patterns of its development. P. Kulish's historiographical views reject the romantic idea of messianism for the Ukrainian people, and turn to rational understanding of the social progress of Ukraine. P. Kulish himself called philosophical views that express the issues of cultural and historical existence of the people as “village philosophy”, which aimed to show how to reform Ukrainian society on the basis of preserving traditional social and political institutions and values. P. Kulish took the neo-Platonic principle — the basis of the world is irrational, as the

starting point of the historiographical concept, but manifests itself in nature, in the people, in man both rationally and irrationally. The higher power forms the substance of the people's life, which, according to the thinker, is the "people's spirit", which is not reduced to a way of thinking or cognition, but above all to the people, as the primordial matrix of perception of the world — the "voice of blood". P. Kulisch society viewed from the standpoint of the positivist organic approach that in its historical progress it goes through the same stages as the individual: birth — childhood — maturity — old age.

Keywords: P. Kulish, Ukrainian national revival, historiosophy, "village philosophy", "folk spirit", "voice of blood", Ukrainian society.

Історія процесу перетворення українського етносу в сучасну спільноту зі спільною мовою, спільною концепцією історії і свідомістю спільної долі була винятково складна, важка і повна внутрішніх суперечностей і зовнішніх перешкод. Вона триває й сьогодні. Термін "національне відродження" в теперішній українській історіографії вживається дуже широко, часом змішується або підмінюється терміном "національно-культурне відродження", який за своїм обсягом значно вужчий і стосується лише однієї (духовної) сфери суспільного життя. Подібну точку зору відстоює відомий мовознавець Лев Полюга, який вважає, що доцільно уточнити саме поняття "українське національне відродження". Адже відроджувати можна те, що було і перестало існувати. А в історії українською народом не переривалась тяглість єдиної мови, народних традицій, єдність національної свідомості народу... і тому хоч і допускаємо існування терміну "українське національне відродження", все ж вважаємо, що доцільніше було б говорити про зростання національної духовності, національної свідомості, які в історії України неодноразово спалахували і з різних причин притухали, але ніколи не зникали¹.

Підхід до аналізу українського національного відродження як певного однобічного процесу зростання національної свідомості, що виникає спочатку в середовищі інтелігенції, а тоді поступово передається масам має певну традицію в українській історіографії².

¹ Полюга Л. М. Українська мова в процесі духовного відродження українського народу (про збереження і тяглість національної свідомості) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Київ, 1992. Вип. 1. С. 209–210.

² Грушевський М. Ілюстрована історія України. Вінніпег, 1924. С. 477–519; Дорошенко Д. Нарис історії України. Львів: Світ, 1991. С. 496–509.

Другий підхід розглядає українське національне відродження як дещо складніший розвиток, що характеризується різними стадіями, кількість і хронологічні межі яких різні автори по-різному інтерпретують³.

Інша крайність полягає в тому, що “національне відродження є процесом в першу чергу політичним, бо його кінцевим результатом є завоювання національної незалежності та утвердження національної держави, бо зрозуміло, хто краще зможе захистити національну культуру, господарські і політичні інтереси народу, як не власна держава”⁴.

Відомий дослідник В. Євтух віддає перевагу терміну етнополітичний ренесанс, що близький, на його думку, до терміну “національне відродження” і розуміється ним як процес завоювання належного місця українською етнічністю та змагань за побудову суверенної української національної держави⁵.

Окремо дискутується питання початку і причин національного відродження. За схемою М. Гроха, підтриманою Р. Шпорлюком і значною групою дослідників, національне відродження почалося із збирання спадщини, вивчення історії, мови, тобто зі сфери духовної, культури⁶.

Відомий український історик і політолог Ярослав Дашкевич вважає, “що перше національне відродження (як і інші. — *Ф. М.*), як результат знову лавиноподібного наростання національної свідомості, не було в першу чергу культурним; воно почалося у воєнно-політичній сфері і лише на дальшій стадії перейшло у сферу культури”⁷.

Керівник проекту “Українське національне відродження в Галичині ХІХ — поч. ХХ ст.: порівняльний аналіз соціального складу патріотичних груп”⁸ і директор Інституту історичних досліджень при Львівському університеті Ярослав Грицак скрупульозно зібрав використання терміну

³ *Лисяк-Рудницький І.* Роля України в новітній історії // *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе. В 2 т. Т. 1. / Пер. з англ. М. Бадіак, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкеевої. Київ: Основа, 1994. С. 145–171; *Магочий П.* Українське національне відродження. Не аналітична структура // *УІЖ.* 1991. № 3. С. 97–107; *Шпорлюк Р.* Українське національне відродження в контексті європейської історії кінця ХVІІІ — початку ХІХ століть // *Україна. Наука і культура.* Київ, 1991. С. 159–161.

⁴ *Грицак Я.* Українське національне відродження: тяглість і перервність традицій // *Зустрічі.* 1991. № 2. С. 21–29.

⁵ *Євтух В.* Етнополітичний ренесанс в Україні // *Guo vadis, Україно? Матеріали третьої (зимової) сесії Міжнародної школи україністики (Київ, січень, 1992 р.).* Одеса: Маяк, 1992. С. 205.

⁶ *Касьянов Г. В.* Теорії нації та націоналізму. Київ: Либідь, 1999. С. 277–279.

⁷ *Дашкевич Я.* Перегук віків: три погляди на минуле і сучасне України // *Україна. Наука і культура.* Київ, 1993. Вип. 26/27. С. 51.

⁸ *Вісник Інституту історичних досліджень. Рік І. Число І. Березень 1993 року.*

“національне (національно-культурне) відродження” в новій та новітній українській історіографії для означення періодів національного піднесення в Україні: а) кін. XVI — першої половини XVII ст.; б) кін. XVIII — поч. XX ст.; в) 1920-х рр. на Радянській Україні (період “українізації” та “розстріляного відродження”); г) перших місяців німецької окупації; Східної України 1941 р.; д) часів хрущовської “відлиги” та кількох наступних за нею років (до поч. 1970-х рр.); є) останніх двох–трьох років у зв’язку з так званою перебудовою радянської системи⁹.

Цілком очевидно, що таке широке вживання поняття: “національне відродження” для різночасових і багато в чому відмінних між собою процесів до певної міри є умовним і не зовсім коректним, а сам термін потребує більш точного окреслення його змісту.

На думку відомого американського політолога Р. Шпорлюка, національне відродження — це усвідомлення себе, етносу як нації, як дійової особи історії і сучасного світу¹⁰.

Українське національне відродження, на наш погляд, носить комплексний характер і виступає як цілісний процес становлення і розвитку власної національної державності, пробудження національної самосвідомості і гідності, розвитку національної культури і мови, утвердження економічної незалежності¹¹.

Згідно з таким визначенням українське національне відродження нараховує три періоди: 1) XVIII ст. (існування козацької держави на Запорізькій Січі); 2) 1920-ті роки (“українізація”); 3) 1980-ті роки.

На думку Мирослава Гроха, професора Празькою університету, історії національних рухів, національних відроджень, процес формування нації на етнічному ґрунті проходив у три етапи: академічний, культурний і політичний¹².

Хронологічні межі трьох етапів відродження на українських землях у складі Російської імперії такі: 1) етап збирання спадщини, 1780–1840 рр.; 2) організаційний етап, 1840–1900 рр.; 3) політичний етап, 1900–1917 рр.¹³

⁹ Грицак Я. Національне відродження як об’єкт наукового дослідження // Етнічна самосвідомість: національна культура (Тези Респ. наук-теорет. конф. Київ, 21–23 березня 1991 р.). Київ, 1991. С. 36.

¹⁰ Шпорлюк Р. Знач. твір. С. 159.

¹¹ Медвідь Ф. Українське національне відродження: суть, основні етапи та особливості // Гуманізм. Людина, Культура: Тези доповідей людинознавчих філософських читань. Дрогобич, 1992. С. 78.

¹² Шпорлюк Р. Знач. твір. С. 159–160.

¹³ Магочий П. Знач. твір. С. 103.

На західноукраїнських землях порядок етапів можна хронологічно окреслити так: 1) етап збирання спадщини, 1816–1847 рр.; 2) організаційний етап, 1848–1860 рр.; 3) політичний етап, 1861–1918 рр.¹⁴

На академічному етапі відродження аматори-дослідники збирають і публікують народні пісні і легенди, прислів'я, досліджують звичаї і вірування, складають словники, досліджують історію. Шукання українського історичного минулого пов'язане з найвідомішим історичним трактатом цього періоду — “Історією Русів”, яку О. Оглоблин назвав “вічною книгою незалежності українського народу”. Перший етап перетворення українського етносу в націю, сучасну спільноту почався саме в той час, коли було скасовано рештки автономії України в складі Росії (явище, характерне для більш загальних процесів у Європі XVIII ст.), тобто хронологічно близько до тієї ж фази в історії чеського і словацького національного пробудження.

Етап збирання спадщини на західноукраїнських землях пов'язаний з діяльністю М. Шашкевича, Я. Головацького і І. Вагилевича, які згодом стали відомі як “Руська трійця”.

Культурна фаза характеризує стан національного розвитку, коли мова, яка на першій фазі є сама предметом вивчення, тепер стає мовою, якою творять літературу і на яку перекладають з інших мов. Мова викладається в школах, вживається в науці, технічній літературі, в політиці, громадському житті і побуті. На українських землях у складі Росії друга фаза пов'язана з діяльністю нового покоління культурних діячів українського національного відродження — М. Костомарова, П. Куліша і Т. Шевченка.

У Галичині культурний етап почався в 1830–1840 рр. і відбувався дуже швидко, бо вже в 1848–1849 рр. на нього “наклався” етап політичний.

На політичному етапі національного відродження нація, об'єднана спільною мовою, висуває вимоги до політичного самоврядування, автономії, а зрештою й самостійності. Незважаючи на неповнність організаційного етапу, політична фаза на українських землях у складі Росії почалася з XX ст. створенням кількох українських політичних партій (Революційна українська партія, 1900 р.; Українська народна партія, 1902 р.; Українська демократична партія, 1904 р.; Українська соціал-демократична спілка, 1904 р.; Українська соціал-демократична робітничка партія, 1905 р.), які ставили за мету культурну і політичну автономію або незалежність України. Політичний етап завершився подіями 1917–

¹⁴ Там само. С. 105.

1920 р., конкретними спробами здобути спершу автономію, а потім і незалежну українську державу (УНР).

Політичний етап на західноукраїнських землях пов'язаний з діяльністю громадсько-політичних організацій (Руська рада, 1870 р.; Народна рада, 1885 р.) і партій (Українська радикальна партія, 1890 р.; Народно-демократична партія, 1899 р.; Руська народна партія, 1900 р.), які висували за умов обмеженого демократичного парламентаризму Австро-Угорщини українські справи, і завершився створенням на цих теренах власної національної держави (ЗУНР).

Подальший процес консолідації української нації після включення західноукраїнських земель до складу УРСР був загальмований і деформований сталінською антинаціональною політикою тоталітарного режиму, політикою геноциду, спрямованого проти українського народу, значної частини української інтелігенції, великодержавною політикою русифікації. Це й призвело до значної денаціоналізації української нації: фактичної втрати національної державності, пограбування і варварської експлуатації національних багатств, глибокого руйнування національної культури, зведення! української мови до побутової говірки, розмиття національної самосвідомості і втрати почуття національної гідності¹⁵.

За умов розбудови незалежної Української держави і пов'язаних з нею процесів повернення історичної пам'яті, пробудження національної самосвідомості і гідності, духовного відродження українського народу особливого значення набуває статус української мови як національної, як рідної і як державної.

Зупинимось на аналізі української мови як важливому атрибуті розбудови української нації, українського національного відродження. Мова, на думку відомого німецького філософа Й. Гердера, є важливим “будівельним блоком” національної ідентичності: “Чи має нація щось дорожче, ніж мова її батьків? У мові втілене все надбання її думки, її традиції, її історія, релігія, основа її життя, все її серце й душа. Позбавити народ мови – значить позбавити його єдиного вічного добра”¹⁶.

Із позицій сучасної науки цілком очевидно, що мова є унікальним інструментом і водночас продуктом культури. Виняткове значення мови в житті спільноти зумовлене найбільшою універсальністю і присутністю її коду порівняно з іншим, глибшим зв'язком з процесом мислення.

¹⁵ Медвідь Ф. М. Українське національне відродження як суспільно-політична проблема // Політологічний вісник: Науково-аналітичний збірник. Київ, 1994. Вип. 3. С. 67–72.

¹⁶ Субтельний О. Україна: історія / Пер. з англ. Ю. І. Шевчука; Вст. ст. С. В. Кульчицького. Київ: Либідь, 1991. С. 207.

Оскільки у мові акумульований інтелектуальний досвід та весь духовний розвиток нації, її втрата веде до втрати національної ідентичності і загибелі нації як свого роду цілісного організму. Мова найефективніше встановлює “природні” межі нації, виступає не лише засобом спілкування завдяки тому, що вона виступає унікальною системою світобачення та самовираження окремої нації, але також дає змогу представникам цієї спільноти розуміти одне одного на глибинному, підсвідомому рівні.

Зіставлення визначальних факторів становлення і генези української нації свідчить, що саме українська мова протягом століть була початковим і основним чинником її консолідації, підтримувала дух народу, віру в існування нації, її єдність і водночас зберегла її носіїв як народ, як націю, що підтверджується всією українською історією¹⁷.

Якщо на початковому етапі українського національного відродження мова сама виступала об’єктом дослідження, то на культурницькому етапі мова дедалі ширше використовується у всіх сферах суспільного життя, а на політичному – нація, об’єднана спільною мовою, висуває вимоги до політичної самостійності.

Сучасний етап українського національного відродження також починався з мови і завершився на фазі проголошення власної національної держави, яка повинна створити належні умови для реалізації завдань академічного (вивчення мови, складання словників, прийняття єдиного правопису) і культурницького (повернення в повному обсязі комунікативних функцій українській мові на всіх теренах України) етапів.

Декларація про Державний суверенітет України, Акт про незалежність і Всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 р. стали вихідними віхами на шляху реального відродження і подальшої консолідації української нації за умов творення незалежної Української Держави.

Таким чином, українська нація, формування якої з усіма її атрибутами залишилось незавершеним і після поразки визвольних змагань 1917–1920 рр., і навіть після воз’єднання всіх українських земель під штандартами радянської імперії, вступає у фазу переходу від незавершених академічного і культурного етапів до політичного. У цьому сенсі можна вважати, що українське національне відродження триває.

Історіософія (від історія та ...софія) виступає як релігійно-філософські чи філософсько-ірраціонально-містичні уявлення про історичний процес та відповідні теоретичні схеми розвитку такого процесу і способи теоретизування. Будь-яка історіософська концепція виходить з того, що існує історичний процес як такий, але першопричини історичного руху

¹⁷ *Полюга Л. М.* Знач. твір. С. 208–224.

принципово не можуть бути до кінця раціонально осмислені та логічно концептуалізовані. Цим фундаментальним обмеженням можливостей наукового поступу в пізнанні історичного процесу історіософський підхід кардинально відрізняється від філософії історії на зразок просвітницької традиції, гегельянства, марксизму або еволюціонізму. Історіософія передбачає “ірраціональний залишок” історичного буття, який унаслідок своєї ірраціональності не може бути осягнений розумом, а лише відчутий чи сприйнятий або через віру, зокрема завдяки причетності до певної релігійної традиції, основи якої здебільшого творчо інтерпретуються, або через інтуїцію. Проте чіткої межі між історіософією та філософією історії не існує, тому досить часто її визначають як один із напрямів — ірраціоналістичної — філософії історії, але навіть у цьому випадку їх не ототожнюють¹⁸.

Одним із найдавніших зафіксованих у писемних джерелах історіософських уявлень є уявлення про божественну визначеність людської історії, що міститься в Старому Заповіті, частково вже в Книзі Буття, але головню — у книгах пророків: Ісаї, Єремії та Єзекіїля. Першу завершену, монументальну історіософську концепцію створив 413–426 рр. блаженний Августин у праці “*De civitate Dei*” (“Про Град Божий”)¹⁹. У ній опис плину конкретної історії людства (держав, народів, видатних осіб) поєднаний з розкриттям глибини, божественних шарів історичного буття, до яких причетні праведні обранці. Августинівська історіософія виявилася настільки відповідною культурі згідно християнського середньовіччя, що впродовж кількох наступних століть визначала суть розуміння тогочасними людьми власної історії. Її відлуння було відчутним навіть у XVII ст. (Ж.-Б. Боссюе), коли в Європі вже почали формуватися підвалини раціоналістичної філософії історії (Ф. Бекон, Р. Декарт, Т. Гоббс), що стала панівною до кінця XIX ст. (Ш.-Л. Монтеск’є, Вольтер, А.-Р. Тюрго, М.-Ж. Кондорсе, К.-А. Сен-Симон, О. Конт, Г.-В. Гегель, К. Маркс, Г. Спенсер).

Історіософський підхід до осмислення руху людства був притаманним і східно-християнській традиції. Найяскравіше він втілювався в “Слово про

¹⁸ Павленко Ю. В. Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства: Навч. посібник. Вид. 2-е, стереотипне / Відп. ред. та автор вступного слова С. Кримський. Київ: Либідь, 1999. С. 17–36; *Його ж.* Історіософія, історіософські концепції // Енциклопедія історії України. Т. 3: Е–Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України, Інститут історії України. Київ: Вид-во “Наукова думка”, 2005. С. 591.

¹⁹ История политических и правовых учений: Хрестоматия для юридических вузов и факультетов / Сост. и общ. ред. Г. Г. Демиденко. Харьков: Факт, 1999. С. 60–65.

Закон і Благодать” Іларіона Київського (XI ст.)²⁰. У період безперечного домінування в культурі Західної Європи раціоналістичної філософії історії (XVIII–XIX ст.), історіософські за своїм духом концепції розвивали Дж. Віко, Й.-Г. Гердер та німецькі романтики (насамперед Ф. Шлегель), згодом — Ф.-В. Шеллінг.

Історіософських поглядів дотримувалися члени Кирило-Мефодіївського братства, зокрема його чільний діяч і один із його фундаторів Пантелеймон Олександрович Куліш (1819–1897), що був однією з яскравих постатей доби першого національного відродження України. У 1843–1845 рр. Пантелеймон Куліш жив у Києві, викладав у дворянській школі на Подолі, паралельно займався літературною діяльністю і підтримував дружні стосунки з Т. Шевченком, М. Гулаком, О. Маркевичем, В. Білозерським. Із кінця 1845 р. Пантелеймон Куліш став одним з фундаторів Кирило-Мефодіївського братства — таємного гуртка, що мав на меті скасування самодержавства і кріпацтва, національне визволення слов'янських народів і об'єднання їх у демократичну федеративну державу²¹.

Як оригінальний український мислитель Пантелеймон Куліш був відомим громадським діячем, істориком, літератором, організатором чималої низки українських видань (зб. “Записки о Южной Руси”, альманах “Хата”, разом з В. Білозерським та М. Костомаровим організував і редагував перший загальноукраїнський журнал “Основа”), етнографом, публіцистом, автором поетичних збірок, оповідань, першого українського роману “Чорна рада”, який І. Франко назвав “найліпшою історичною повістю в нашій літературі”, та абетки, що отримала назву “кулішівка”, і правопису української мови, перекладачем українською мовою творів Шекспіра — ось далеко не повний перелік сфер діяльності цієї непересічної і суперечливої натури. У 1867–1870 рр. він разом з А. Вахнянином керував львівським народовським журналом “Правда”²². За словами І. Франка, у плеяді вітчизняних літературних корифеїв П. Куліш був “першорядною звіздою”.

²⁰ Медвідь Ф. М., Чорна М. Ф. “Слово про Закон і Благодать” Митрополита Іларіона як визначна пам'ятка християнської думки // Українська держава і Церква: філософські, теологічні та практичні аспекти співпраці в інтересах людини: Матеріали науково-практичної конференції, м. Київ, МАУП, 19 травня 2016 р. Київ: ДП “Вид. дім “Персонал”, 2016. С. 169–187.

²¹ Кирило-Мефодіївське товариство. Збірник документів і матеріалів: у 3-х тт. Київ: Наукова думка, 1990.

²² Горський В. Історія української філософії. Курс лекцій. Київ: Наукова думка, 1996. С. 160.

Після ліквідації Кирило-Мефодіївського братства Пантелеймон Куліш як чільний його сподвижник і один із головних розробників ідеології товариства переосмислив вихідні ідеї історіософської концепції “Книги буття українського народу” і по-новому підійшов до розуміння історичної долі України. Для романтиків Україна починалася з Козаччини. П. Куліш побачив у козацтві одну з причин занепаду України. Правда з цією тезою не погоджувалися ні його сучасники, ні нащадки: “Куліш, — писав С. Єфремов, — не розгадана загадка не тільки для сучасників, а й для нащадків”²³. Річ в тім, що “в Куліша, на думку С. Томашівського, була розвинута одна дорогоцінна прикмета, яка дуже рідко стрічається між Українцями, себто сміливість висловити свою думку, постояти за неї, хоч би вона й як не подобалась загалові...”²⁴.

У своїй історіософії П. Куліш відкидав романтичну ідею месіанства, згідно з якою, Бог поклав на український народ особливу історичну місію. Саме П. Куліш, на наш погляд, перший з українських інтелектуалів здійснив поворот від романтизму до раціоналізму в осмисленні проблем соціального поступу України. Він корегував світоглядні основи історіософії з урахуванням ідей популярної в другій половині XIX ст. раціоналістичної філософії позитивізму, проте, зі збереженням таких концептів неоплатонічної філософії: а) основою всього сутнього є Вища сила; б) спосіб життя народу та його історична доля визначені Провидінням; в) в основі життя нації лежить ієрархія християнських цінностей.

Свої філософські погляди, що виражають насамперед питання культурно-історичного буття народу й буття людини, П. Куліш назвав “хутірською філософією”, ідеї якої виклав у творі “Хутірська філософія та віддалена від світу поезія” (1879) та в “Листах з хутора”. Поняття “хутір” має у нього подвійне значення. “Хутір” водночас реальність і метафора. Щоб зрозуміти ту роль, яку відводить П. Куліш хутору в осмисленні громадянського життя, слід насамперед погодитися з тим, що традиційно хутори в Україні, так само як і міста (більшість з яких ще в XIV ст. жили за Магдебурзьким правом), були елементами соціальної, культурної та адміністративної інфраструктури²⁵. Однак із середини XVIII ст. “міста стають осіддям іноземного війська й накинutoї адміністрації абсолютистської імперії, осереддям церков, де священників перетворено на зви-

²³ Єфремов С. Історія українського письменства: у 2 т.: Підручник. Київ: Логос, 1999. Т. 2. С. 55.

²⁴ Шокало О. Провісник правди, або добра вість од Пантелеймона // Куліш П. Мое життя. Київ: Ред. журн. “Український світ”, 2005. С. 6.

²⁵ Гуржій О. І. Український хутір XV–XVIII ст. Історичний нарис. Київ, 2007. С. 4–12.

чайних державних чиновників”²⁶. Цю думку підтверджує ще на початку 90-х років Орест Субтельний, що у ХХ ст. місто за способом життя, мовою, етнічним складом стає антиукраїнським. На зламі ХІХ–ХХ ст. “українці становили менше третини всього міського населення; решта припадала на росіян та євреїв, котрі мовою посилювали російський характер міст України”²⁷. Тому, хутірська філософія має на меті показати, якою мірою спосіб освіченості розуму і серця на основі світу природи та народного життя “достатній для того, аби зробити людину мудрою і добродібною”. П. Куліш у своїй “хутірській філософії” висунув ідеї реформування українського суспільства на основі збереження традиційних (тобто історично посталих в українській спільноті) соціальних і політичних інституцій та цінностей. Тому слід пильніше подивитися на збіг історіософської позиції Куліша з європейською консервативною духовною традицією. Вона ґрунтується на християнській філософії людини, згідно з якою людина за своєю природою може чинити зло, а тому суспільство мусить мати інституції, що виконують функції стримування та виховання. Основою цієї духовної традиції є органіцистична соціальна філософія, що, як і Куліш розглядає суспільство за аналогією з живим організмом, та філософія історії, яка вбачає в історичному становленні суспільства безперервний процес передачі наступним поколінням традиційно усталених елементів культури, набутих знань і досвіду. Цій традиції чужі утилітаризм і споживацька ідеологія²⁸.

В української еліти (колишньої шляхти) до кінця ХVІІІ — поч. ХІХ ст. консерватизм (традиціоналізм) виявлявся у боротьбі за збереження національних і станових прав і вольностей, а в певній її частині — ще й як прагнення надати гетьманській владі монархічно-спадкового характеру з покликанням на традиції Київської Русі. Ця тенденція мала виразний вияв за гетьманування Б. Хмельницького, І. Самойловича, І. Мазепи, К. Розумовського²⁹. Зауважимо, що в першій половині ХІХ ст. в Україні заявив про себе романтичний усвідомлений традиціоналізм.

²⁶ *Гравовський С. І.* ХХ століття та українська людина. Виклики і відповіді. Київ: Стилюс, 2000. С. 72.

²⁷ *Субтельний О.* Знач. твір. С. 243.

²⁸ *Медвідь Ф. М., Твердохліб А. І.* Історіософія Пантелеймона Куліша в контексті інтелектуальної історії України // Актуальні проблеми історії і філософії у дослідженнях молодих учених: збірник тез учасників конференції молодих учених. Київ: Державна установа “Інститут всесвітньої історії НАН України”, 2019. С. 117–121.

²⁹ *Медвідь Ф. М., Медвідь А. М.* Українська шляхта як культурно-історичний феномен // Шляхетство Полісся України. Стародавні роди Овруцької шляхти: Матеріали науково-практичної конференції, 20–21 квітня 2018 року / за ред. д. ф. н, проф. В. Ф. Баранівського. Київ: Вид-во ТОВ “НПВ ІНТЕРСЕРВІС”, 2018. С. 61–67.

Його гаслом у сфері національно-культурного життя можна вважати заклик до краян представника “Руської трійці” Я. Головацького: “Для того нам еще доконче держатися народної приповідки, котра учить: Нового не запроваджай, / Старого держись!”³⁰.

П. Куліш обстоював в історіософській концепції та основні принципи влаштування українського суспільства, які традиційно європейсько-американській консервативній думці. В Україні крім П. Куліша близькими до ідей європейського консерватизму були також громадські діячі з української родової шляхти другої половини XIX ст., наприклад, Григорій Галаган — відомий меценатською діяльністю в царині української освіти, граф Григорій Милорадович — автор праць з української генеалогії та геральдики, Василь Тарновський, який лишив по собі надзвичайно цінну колекцію старожитностей³¹.

П. Куліш вихідною засадою історіософської концепції взяв неоплатонічний принцип — основа світу ірраціональна, проте виявляє себе в природі, народі, в людині як раціонально, так і ірраціонально. Вища сила формує субстанцію народного життя, якою є, згідно з Кулішем, “народний дух”. Він не зводиться ні до способу мислення, ні до пізнання, а передусім є в народі, сказати б, первісною матрицею сприйняття світу — це “голос крові”. Над цим ніхто не владний і ніщо не владне: “Голос крові, між тим, не змовкає і відлунює тужливою ноткою в гармонії всього Творення, — вчувається чутливому серцю в гімні літнього ранку і не губиться навіть у дикому концерті осінньої ночі”. Його сила незборима, адже “регулятором усіх людських діянь був цей голос, що апелює на всякий суд... до тієї безперервної правди, яку одні мудреці бачать прикріпленою літерами до паперу, а інші шукають в дитячому серці”³².

Народний дух, зосереджуючись у певний історичний час, водночас формує необхідні зразки для творення в спільності соціально-політичного ладу, економічного й морального життя. Становлення та свій подальший історичний розвиток нація проходить, згідно з Кулішем, ті самі стадії, що й людина. Так, за Кулішем, справжня хутірська людина — це насамперед господар, власник своєї землі й знавець хліборобської справи, “настільки

³⁰ Головацький І. Б. Вінок русинам на обжинки (ч. 1–2, Відень, 1846–1847). Відень, 1847. Ч. 2: Предисловіє. С. XI.

³¹ Консерватизм // Енциклопедія українознавства. Львів, 1994. Т. 3. С. 1108–1110.

³² Куліш П. Хутірська філософія та віддалена від світу поезія // Хроніка–2000. Наш край. 1–2 (3–4). Київ: Довіра, 1993. № 3–4. С. 86.

ж енергійний, наскільки м'який серцем”, “знає життєву силу природи й благоговіє перед її проявами, мов у храмі живого Бога”³³.

Таким чином, історіософія П. Куліша поєднує у підході до суспільства раціоналістичну та ірраціоналістичну філософські традиції. Виникнення народу здійснюється з волі Провидіння — у певний історичний час на конкретній території формується дух конкретного народу, його культура (в Україні — це Княжа доба). Суспільство П. Куліш розглядав з позиції позитивістського органістичного підходу: у своєму історичному поступі воно проходить ті самі стадії, що й окрема людина: народження — дитинство — зрілість — старість³⁴.

Отже, протягом усього життя П. Куліш відзначався надзвичайною працездатністю, так як у ньому повною мірою поєднувалися митець і вчений. Він яскраво, у барвах і постатях, бачив історію рідної країни і чудово знав її, проаналізувавши безліч українських, російських, польських джерел і документів, однаково широко й палко захоплювався козацьким минулим України в молоді роки і громив, по суті, свої ж ілюзії в подальші роки життя, нерідко впадаючи в крайнощі. На старості він виявився чужим серед своїх і своїм серед чужих, однак П. Куліш продовжував завзято трудитися, збагачуючи національну культуру новими перекладами й поемами. При цьому на кожному повороті власного ідейно-творчого шляху П. Куліш залишався вірним собі та своїм переконанням.

REFERENCES

1. Dashkevych, Ya. (1993). Perekuk vikiv: try pohliady na mynule i suchasne Ukrainy. *Ukraina. Nauka i kul'tura*, (26–27), 44–78. [in Ukrainian].
2. Demidenko, H. H. (Comp.). (1999). *Istoriya politicheskikh i pravovykh uchenyj: Khrestomatia dlia iurydycheskykh vuzov i fakul'tetov*. Kharkov: Fakt. [in Russian].
3. Doroshenko, D. (1991). *Narys istorii Ukrainy*. Lviv: Svit. [in Ukrainian].
4. Holovatskyi, I. B. (1847). *Vinok rusynam na obzhynky* (Ch. 2: Predysloviie). Wien. [in Ukrainian].
5. Horskyi, V. (1996). *Istoriia ukrains'koi filosofii. Kurs lektсий*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
6. Hrabovskyi, S. I. (2000). *XX stolittia ta ukrains'ka liudyna. Vykylyky i vidpovidi*. Kyiv: Stylos. [in Ukrainian].

³³ Куліш П. Хутірська філософія та віддалена від світу поезія // Хроніка–2000. Наш край. 3–4 (5–6). Київ: Довіра, 1993. № 3–4. С. 121.

³⁴ Скринник М. А. Історіософська концепція Пантелеймона Куліша: від романтизму до консерватизму // Розвиток філософської думки в Україні: Навч. посібник / [за ред. проф. Ю. М. Вільчинського]. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ: КНЕУ, 2014. С. 133–145.

7. Hrytsak, Ya. (1991). Natsional'ne vidrozhennia iak ob'iekt naukovoho doslidzhennia. Proceedings of the Conference: *Etnichna samosvidomist': natsional'na kul'tura* (pp. 36–38). Kyiv. [in Ukrainian].

8. Hrytsak, Ya. (1991). Ukrains'ke natsional'ne vidrozhennia: tiahlist' i perervnist' tradytsij. *Zustrichi*, 2, 21–29. [in Ukrainian].

9. Hurzhii, O. I. (2007). *Ukrains'kyj khutir XV–XVIII st. Istorychnyj narys*. Kyiv. [in Ukrainian].

10. Kasianov, H. V. (1999). *Teorii natsii ta natsionalizmu*. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].

11. Kulish, P. (1993). Khutirs'ka filosofii ta viddalena vid svitu poezii. *Khronika–2000. Nash kraj*. 3–4 (5–6), 3–4. [in Ukrainian].

12. Kulish, P. (1993). Khutirs'ka filosofii ta viddalena vid svitu poezii. *Khronika–2000. Nash kraj*. 1–2 (3–4), 3–4. [in Ukrainian].

13. Lysiak-Rudnytskyi, I. (1994). Rolia Ukrainy v novitnij istorii. In I. Lysiak-Rudnyts'kyj (Author), *Istorychni ese* (Vol. 1, pp. 145–171). Kyiv: Osnova. [in Ukrainian].

14. Magocsi, P. (1991). Ukrains'ke natsional'ne vidrozhennia. Ne analitychna struktura. *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal — Ukrainian Historical Journal*, 3, 97–107. [in Ukrainian].

15. Medvid, F. (1992). Ukrains'ke natsional'ne vidrozhennia: sut', osnovni etapy ta osoblyvosti. Abstracts of Papers: *Humanizm. Liudyna, Kul'tura* (pp. 77–78). Drohobych. [in Ukrainian].

16. Medvid, F. M. (1994). Ukrains'ke natsional'ne vidrozhennia iak suspil'no-politychna problema. *Politolohichnyj visnyk: Naukovo-analychnyj zbirnyk*, (3), 67–72. [in Ukrainian].

17. Medvid, F. M., & Chorna, M. F. (2016). "Slovo pro Zakon i Blahodat" Mytropolitya Illariona iak vyznachna pam'iatka khrystyians'koi dumky. Proceedings of the Conference: *Ukrains'ka derzhava i Tserkva: filsofs'ki, teolohichni ta praktychni aspekty spivpratsi v interesakh liudyny* (pp. 169–187). Kyiv. [in Ukrainian].

18. Medvid, F. M., & Medvid, A. M. (2018). Ukrains'ka shliakhta iak kul'turno-istorychnyj fenomen. Proceedings of the Conference: *Shliakhetsvo Polissia Ukrainy. Starodavni rody Ovruts'koi shliakhty* (pp. 61–67). Kyiv. [in Ukrainian].

19. Medvid, F. M., & Tverdokhlib, A. I. (2019). Istoriosofiiia Pantelejmona Kulisha v konteksti intelektual'noi istorii Ukrainy. Proceedings of the Conference: *Aktual'ni problemy istorii i filosofii u doslidzhenniakh molodykh uchenykh* (pp. 117–121). Kyiv. [in Ukrainian].

20. Pavlenko, Yu. V. (2005). Istoriosofiiia, istoriosofs'ki kontseptsii. In *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (Vol. 3, p. 591). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

21. Pavlenko, Yu. V. (1999). *Istoriia svitovoi tsyvilizatsii: Sotsiokul'turnyj rozvytok liudstva: Navch. posibnyk* (2th ed.). Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].

22. Poliuha, L. M. (1992). Ukrains'ka mova v protsesi dukhovnoho vidrozhennia ukrains'koho narodu (pro zberezhennia i tiahlist' natsional'noi svidomosti). *Ukraina: kul'turna spadshyna, natsional'na svidomist', derzhavnist'*, (1), 208–224. [in Ukrainian].

23. Shokalo, O. (2005). Provisnyk pravdy, abo dobra vist' od Pantelejmona. In P. Kulish (Autor), *Moie zhyttia*. Kyiv. [in Ukrainian].

24. Skrynyk, M. A. (2014). Istoriosofs'ka kontseptsiiia Pantelejmona Kulisha: vid romantyzmu do konservatyvizmu. In Yu. M. Vilchynskii (Ed.), *Rozvytok filsofs'koi dumky v Ukraini* (3rd ed., pp. 133–145). Kyiv. [in Ukrainian].

25. Subtelny, O. (1991). *Ukraina: istoriia*. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].

26. Yefremov, S. (1999). *Istoriia ukrains'koho pys'menstva* (Vol. 2). Kyiv: Lohos. [in Ukrainian].

27. Yevtukh, V. (1992). Etnopolitychnyj renesans v Ukraini. Proceedings of the Conference: *Kvo vadis, Ukraino?* Odesa: Maiak. [in Ukrainian].